

MARIA JOSEP CUENCA

SOBRE L'EVOLUCIÓ
DELS NEXES CONJUNTIUS EN CATALÀ*

1. INTRODUCCIÓ

És un fet força conegut que el pas del llatí a les llengües romàniques comporta una sèrie de modificacions i canvis que afecten d'una manera particularment interessant el sistema de nexes, complex i variat, del llatí. Com fa notar Badia (1951, 14), si bé és cert que hi ha canvis remarcables en la fonètica, la morfologia i el lèxic, a partir dels quals parlem de llengües diferenciades de la llengua mare i entre si, no és menys cert que hi ha la possibilitat de descobrir un fil conductor que els lliga amb el seu origen. Per contra, en l'àmbit de la sintaxi, el daltabaix és gairebé total.

El pas de l'oració llatina a l'oració romànica és una refeta quasi completa: una evolució des de les formes asindètiques cap a formes sindètiques de progressiva varietat de nexes i matisos. En aquest recorregut, que Badia ha comparat amb el que fa l'infant quan aprèn la llengua materna (pas d'una gramàtica simplificada —la denominada *gramàtica d'aprenentatge*— a la gramàtica complexa de l'adult), hi ha, en la nostra opinió, unes línies generals de comportament, unes tendències més o menys constants que podem trobar no tan sols en el català antic, sinó també en el català modern i, amb tota seguretat, en moltes altres llengües.

* Vull agrair molt especialment la col·laboració i els suggeriments de Manuel Pérez Saldanya, Vicent Salvador i J. Rafael Ramos, sense els quals aquest article tindria certament un caràcter ben diferent. No cal dir que les imperfeccions que, malgrat tot, hi han restat, són només responsabilitat de l'autora. Aquest article és una contribució al Projecte d'Investigació, PS 91-0134 del *Programa Sectorial de Promoció General de Conocimiento (Dirección General de Investigación Científica y Técnica)*.

Al nostre article tractarem de mostrar quins són aquests trets generals, a partir d'un treball orientat en dues perspectives complementàries: la descriptiva i la teòrica.

Pel que fa a la perspectiva descriptiva, analitzarem el canvi de significat i de categoria en elements conjuntius —sobretot en els adversatius—, tant en català antic com en català modern. D'aquesta manera podrem copsar, si més no, dues qüestions fonamentals:

a) La formació d'un grup relativament nombrós de nexes és lligada a un procés de *gramaticalització*, que inclou una reanàlisi de l'element d'origen (canvi de categoria gramatical) i/o una extensió i fixació del seu significat (convencionalització del nou significat). La gramaticalització és determinada per les característiques sintàctiques, semàntiques i pragmàtiques de l'oració i de l'element nexual de base, és a dir, és un procés condicionat contextualment.

b) És possible descobrir en la llengua actual alguns canvis que s'han verificat anteriorment en la llengua antiga, cosa que ens condueix a creure que el canvi lingüístic es basa en uns processos bàsics de caràcter recursiu, és a dir, que es poden repetir en la mateixa direcció o en direccions diferents.

Quant a la perspectiva teòrica, que segueix l'anàlisi i la interpretació dels exemples concrets, formalitzarem les conclusions parcials a què hem arribat al llarg de la primera part i assajarem una explicació global dels fets a partir del marc teòric que ens proporciona la lingüística cognitiva.

2. L'ORIGEN DELS NEXES CATALANS

Una anàlisi ràpida del sistema de nexes del català, comparat amb el del llatí, ens permet, d'antuvi, diferenciar tres tipus de conjuncions, segons el seu origen:

- a) Nexes procedents dels corresponents llatins per evolució fonètica.
- b) Nexes resultants d'una gramaticalització d'elements no conjuntius (adverbis, sintagmes preposicionals, participis, etc.).
- c) Nexes resultants d'un canvi de significació.

Entre els primers, podem citar les conjuncions coordinades *i* (ant. *e*) <

ET, *ni* (ant. *ne*) < NEC, *o* < AUT, les formes del relatiu *qui* < QUI, *que* < QUAE, *qualis* < QUAL, el subordinant més general *que* < QUIA,¹ i altres subordinants com *si* < SI, *com* < QUOMODO, *on* < UNDE, *mentre/dementre* < DUM INTERIM, etc.

El segon grup està constituït per un conjunt força elevat d'elements que tenien un caràcter categorial divers en origen. Així, trobem derivats d'adverbis, preposicions, sintagmes preposicionals, participis i, fins i tot, complexos sintagmàtics, com veiem a la llista següent, que pretén ser il·lustrativa i no pas exhaustiva:

- Adverbis:
 - sols: MAGIS > *mes* (ant. *mas*)
ANTE(-S)/*ANTIUS > *ans*
 - seguits pel subordinant *que*:
SEMPER QUIA > *sempre que*
BENE QUIA > *bé que*
- Preposicions, seguides pel subordinant *que*:²
 - POST QUIA > *puix que*
 - FINE(-S) QUIA > *fins que*
- Sintagmes preposicionals:
 - sols: PER HOC > *però/emperò*
PER QUID > *perquè*

1. Segons el DCVB, l'origen etimològic de *que* és la conjunció llatina QUIA, que va substituir QUOD. La forma QUIA va sofrir la contaminació dels relatius QUEM i QUID, i de la interferència d'aquests elements va sorgir la forma romànica *que*. És per això que indiquem QUIA com a ètim, tot i que hi ha gramàtiques, per exemple la de MOLL (1962), que inclouen QUOD, forma que sens dubte correspon a l'origen funcional de la conjunció completiva però no al fonètic.

2. Cal notar que considerem *post* com a preposició i no com a adverbi, atès que en llatí ja presentava l'ús preposicional (preposició d'acusatiu). És més lògic, doncs, pensar que passem de l'ús preposicional al conjuntiu, que al capdavant són dues manifestacions d'un mateix fenomen (un element nexual introdueix en el primer cas un sintagma nominal i en el segon una clàusula), que no proposar un canvi des de la categoria d'adverbi, que és certament més complex.

- seguits pel subordinant *que*:
 AD FINEM QUIA > *a fi que*
 *AD HANC HORAM QUIA > *encara que*
 *APUD TOTU QUIA > *amb tot que*

- Participis: construccions d'ablatiu absolut, en les quals el subjecte del participi correspon a una clàusula introduïda per *que*:

- *PAUSATO QUIA > *posat que*
- *ATTENSO QUIA > *atès que*
- *VISTO QUIA > *vist que*

- Complexos sintagmàtics:

- MALO GRATO QUIA > *malgrat que*
- IAM SE SIAT QUIA > *jatsia que/jassia que (ant.) jasses-sia que (ant.)*

El tercer grup, molt menys nombrós però més productiu en la llengua actual, és format per elements de caràcter conjuntiu que han passat de marcar un tipus de composició oracional a marcar-ne un altre, és a dir, han canviat totalment de significat o comparteixen dos *significats* (apareixen en tipus d'oracions semànticament diferents). El primer seria el cas de l'adversatiu *sinó*, que prové d'una condicional negativa (< SI NON), i el segon cas correspondria, per exemple, als usos adversatius actuals de la conjunció temporal *mentre que*, de la condicional *si* o de la concessiva *encara que*, entre altres.

Passarem a continuació a analitzar l'evolució de cadascun dels tres grups, fixant-nos d'una manera gairebé exclusiva en els nexes adversatius, que són els que presenten una major varietat i complexitat, i poden, per tant, il·lustrar perfectament les línies generals d'evolució.³ Concretament seguirem l'esquema d'anàlisi següent:

3. Sobre les característiques sintàctiques, semàntiques i pragmàtiques de les oracions i els connectors adversatius podeu consultar CUENCA (1991), on trobareu desenvolupades algunes de les idees que tractarem en aquest treball.

- a) Nexes procedents dels corresponents llatins: *i*.
- b) Nexes resultants d'una gramaticalització d'elements no conjuntius: *mas, ans i però*.
- c) Nexes resultants d'un canvi de significat:
 - c.1. canvi en la llengua antiga: *sinó*;
 - c.2. canvi en la llengua actual (amb significat compartit): *si, mentre que i encara que* com a nexes adversatius.

3. NEXES PROCEDENTS DELS CORRESPONENTS LLATINS

Els nexes que provenen directament de connectors llatins, aquells que han mantingut el mateix significat i només s'han adaptat a la fonètica de la nova llengua, són els que menys variació presenten. Tanmateix, sempre no es pot dir que el pas sigui automàtic, sense més canvi que el fonètic. Sovint l'evolució des del llatí a les llengües romàniques implica una simplificació del sistema de la llengua d'origen. Així, per exemple, en el cas de la coordinació copulativa, que ha estudiat Coseriu (1968). Coseriu fa notar que d'un sistema de quatre nexes que marquen la coordinació positiva en llatí (ET, ATQUE, AC, -QUE) s'ha passat en les llengües romàniques a un sistema monari, on s'imposen els derivats del terme més general, ET (cat. *i* [ant. *e*], cast. *y* [ant. *e*], fr. *et*, it. *e*, etc.).

4. NEXES RESULTANTS D'UNA GRAMATICALITZACIÓ D'ELEMENTS NO CONJUNTIVS

La modificació és total, i no parcial com hem vist en el primer cas, quan els nous nexes s'obtenen per gramaticalització de categories no connectors en la llengua d'origen (adverbis *i*, més rarament, preposicions, sintagmes preposicionals, participis —generalment en construcció absoluta—, i d'altres complexos sintagmàtics).

Partint de Badia (1951), podem dir que el canvi és, en general, un procés en tres etapes:

- a) Etapa asindètica. La relació connectiva s'estableix sense que hi hagi

cap conjunció: són les característiques (fonètiques, sintàctiques, semàntiques i pragmàtiques) de cadascun dels membres de la construcció i de la construcció com a conjunt allò que indica quin tipus de relació (adversativa, concessiva, condicional, causal, etc.) s'ha establert.

b) Etapa de transició. La relació pot continuar marcant-se bàsicament de manera asindètica, és a dir, sense que hom pugui distingir-hi la presència d'una conjunció, o bé amb un nexa no característic del tipus d'oració (per exemple *i* en una oració de significat adversatiu o concessiu). Tanmateix, apareix en la construcció un element (simple o complex) que està perdent les seves característiques categorials, de funcionament sintàctic i de contingut semàntic, i que es comporta com una mena d'adverbi conjuntiu o *matísador*, és a dir, com un marcant, més o menys gramaticalitzat, que no ocupa encara la posició de la conjunció (al davant d'un dels membres de la construcció) i que pot acompanyar autèntiques conjuncions, matisant-les semànticament.⁴

c) Etapa sindètica. L'element que actuava com a matisador es fixa com a conjunció: passa a ocupar la posició inicial de clàusula (o de sintagma, si la unió és sintagmàtica), perd de manera gairebé total el significat originari que tenia, i deixa de ser entès pels parlants d'acord amb la categoria gramatical a què pertanyia.

4. Els matisadors són elements connectors que tenen la funció de precisar la relació semàntica existent entre els membres connectats per un nexa. Molts matisadors són adverbis, concretament els que sovint s'han denominat *adverbis conjuntius* (*consegüentment*, *tanmateix*, *així*, *encara*, etc.), d'altres són sintagmes preposicionals (*per això*, *amb tot*, *en canvi*, *en tot cas*, *de tota manera*, etc.) o locucions de caràcter prepositiu (*malgrat tot*, *no obstant això*, *tot i així*, etc.). Malgrat les diferències categorials d'origen, tenen un comportament sintàctic homogeni que permet de considerar-los com a grup:

- a) Acompanyen un nexa explícit o una pausa (connexió asindètica).
- b) Funcionen al marge de la clàusula on es troben: són elements molt externs.
- c) Sovint tenen caràcter parentètic, cosa que sol marcar-se gràficament posant una coma al davant i al darrere del matisador.
- d) Tenen mobilitat posicional: poden aparèixer immediatament a la dreta del nexa, però també a l'interior de la clàusula i alguns, fins i tot, en posició final.
- e) Poden funcionar com a connectors textuais (encapçalant una oració independent o fins i tot un paràgraf).

Sobre els matisadors podeu consultar CUENCA (1990a i 1990b).

De la primera etapa, no en tenim documentació en català i, per tant, no és possible trobar-ne exemples. Badia (1951, 21) aporta un exemple del francès, llengua que té documentació més antiga que la nostra:

- (1) *Ait vestut dous halbers.*
 ('ell hagi vestit dues llorigues' = 'encara que ell hagi vestit dues llorigues...')

Badia assenyala que, en aquest exemple, podem observar una clàusula concessiva, marcada a partir de l'ús del subjuntiu i de mecanismes entonatius que acompanyarien la seva emissió.

La segona i la tercera etapa ja es troben documentades. Fixem-nos en els exemples següents:

- (2) a) Faran semblan que fort bé l'entendon e *ja* res non entendran.⁵
 (= '...encara que res no entenguin') (*apud* BADIA 1951)
 b) Car *ja fos so* que la vostra natura divina s'ajustàs ab la natura humana, per tot assò la vostra deitad no's moc (Llull, *apud* MOLL 1962, 252).
- (3) a) ...dix Aloma: Veritat es que en aquest mon no ha tant noble offici e *jatsia* que sia tant noble cosa, *per tot açò* no és lícita cosa que hom vinga (Llull, *apud* KLESPIER 1930, 412).
 b) *Jatsia açò* que no mengem carn, *per tot açò* no us fiets (Llull, *apud* MOLL 1962, 252).

A l'exemple (2a), veiem una oració gramaticalment copulativa, en la mesura que s'hi troben unides dues clàusules amb el coordinador *e*; amb tot, el significat de l'oració és concessiu i no additiu, com semblaria lògic. La interpretació concessiva és induïda per la presència de l'adverbi *ja*, que és l'origen de la conjunció concessiva més general del català antic, *jatsia*. A l'exemple (2b) observem l'origen d'aquesta conjunció en una formació sintagmàticament complexa, que correspon a la matriu d'una oració subordinada: *ja fos/sia ço que...* A l'exemple transcrit es veu clarament el caràcter encara no nexual del conjunt: noteu que el verb pot canviar de temps (compareu [2b] i [3a]), i els elements encara apareixen separats, mantenint així l'estructura sintàctica d'origen.

5. Transcrivim els exemples com figuren a l'obra d'on els hem extret, sense fer cap mena de canvis per unificar criteris.

Als exemples de (3) trobem el sintagma *per tot açò*, en procés de gramaticalització, que introdueix l'apòdosi d'una oració concessiva marcada precisament per *jatsia*, la qual actua a (3a) com una conjunció pròpiament dita (etapa sindètica) i, en canvi, a (3b) presenta encara restes de l'estructura primera (presència del pronom *açò*).

És interessant notar que aquest ús de *per tot açò* que hem constatat a (3) pot relacionar-se amb l'origen del *però* adversatiu. Penseu que l'estructura d'una oració concessiva i d'una oració adversativa és la mateixa: *tesi-antítesi*. La diferència bàsica entre l'una i l'altra és que en la concessiva es remarca la tesi (és a dir, la clàusula introduïda pel nexce correspon a la tesi), mentre que en l'adversativa es destaca l'antítesi (és a dir, la clàusula introduïda pel nexce correspon a l'antítesi). Observeu els exemples de (4): segons que destaquem la tesi o l'antítesi, fent-la precedir del nexce, obtindrem una oració concessiva o adversativa.

- (4) *Tesi*: És difícil. *Antítesi*: Ho farà.
 Concessiva: Encara que és difícil, ho farà.
 Adversativa: És difícil, però ho farà.

Tenint en compte això, podem interpretar que als exemples de (3) *jatsia* marcava, ja com a conjunció, la tesi d'una relació contrastiva, mentre que *per tot açò* en marcava, com a matisador, l'antítesi. Atesa la redundància innecessària que introdueix la presència d'ambdós marcants conjuntius, no és estrany que el marcant secundari, *per tot açò/però*, «s'independitzi», per dir-ho d'alguna manera, i passi a indicar, com a autèntica conjunció, la relació inversa a la concessiva, això és, l'adversativa.

A banda d'aquestes consideracions de caràcter més aviat general sobre la formació i la fixació del grup de conjuncions que estudiem, voldríem aportar també una anàlisi molt més minuciosa sobre l'evolució dels principals nexes adversatius del català, tant els corresponents a la llengua medieval (*mas* [§ 4.1], *ans* [§ 4.2] i *emperò* [§ 4.3]), com els que han perviscut en la llengua actual (principalment *però* [§ 4.3]).⁶

6. Hi ha alguns treballs interessants sobre el tema, d'entre els quals destaquem el de MARINER (1982). Podeu trobar notícia sobre l'evolució dels nexes adversatius en castellà a MARINER (1985) i a MUÑOZ GARRIGÓS (1981). Pel que fa al francès, convé consultar DUCROT & VOGT (1979) i MELANDER (1916).

4.1. De *MAGIS* a *mas*

Mas és el nexa adversatiu predominant en els textos medievals. Mariner (1982) remarca que a les *Homilies d'Organyà* es comptabilitzen quinze casos de *mas*, enfront de tres d'*emperò*, un d'*estirs* i un de *sinó*. Però el predomini de *mas* no era només de freqüència, sinó també de varietat d'ús: aquest nexa aglutinava els valors que actualment s'expressen amb *sinó* i amb *però*, igual com s'esdevé encara avui dia amb els corresponents nexes adversatius del francès (*mais*), de l'italià (*ma*) o del portuguès (*mas*). Els exemples de (5) il·lustren l'ús substitutiu de *mas* (= *sinó*/*sinó que*), els de (6) donen compte de l'ús restrictiu (= *sinó*, i també *excepte* i sinònims) i els de (7) il·lustren l'ús opositiu (= *però*).

- (5) a) Aquesta existència, bell fill –dix l'ermità–, no la pot hom veser ab ulls corporals, *mas* ab ulls espirituals la pot hom veser (LLU 37).
 b) No solament nos has creats, *mas* conservats (Pere IV, *apud* MOLL 1962, 237).
 c) En lo qual pecat caen per tal quant la llur ignorància no l'han ne la volen per amor de Déu, *mas* per perea e per dolència sua, no volent treballar en ciència, *mas* volent ocupar si mateix e son temps en dar-se a delits, e en fer a sa volentat, e en ribladejar ab semblants de si mateix (EIX 88).
 d) Poden ésser dits divinals e déus no per essència, *mas* per participació (Genebreda, *apud* MOLL 1962, 237).
 e) Adormim no pas en la forma acostumada *mas* en aquella que malalts o famejants solen dormir (Metge, *apud* PAR 1923, 413).
- (6) a) Dia e nit lo meu fals cor no fa àls *mas* cogitar en llurs falliments (Llull, *apud* MOLL 1962, 237).
 b) E nós lladones no havíem *mas* nou anys (Jaume I, *apud* MOLL 1962, 237).
 c) No'ls paria que al món fos altres Déus *mas* lo rey Carles (Muntaner, *apud* MOLL 1962, 237).
- (7) a) Sènyer –dix Fèlix–, si jo no pusc entendre les paraules que vós me direts de la santa trinitat de Déu, jo són aparellat de creure e haver fe, *mas*, com jo desig conèixer Déu car és bo, per sa bonesa lo desig més amar e conèixer que per haver glòria ni fugir a les penes infernals (LLU, 31).
 b) E havia aquí mateix prop d'ells una dona viuda famosa, fort de gran riquesa, *mas* era tan terrible en sa conversació que negun no la podia soferir ultra un anys, e havia'n haüts ja tres o quatre (EIX, 106).

- c) En lur beure han gran abstinencia mentre hom ho veu; *mas* sils girats lesquena mes que arena beuran (Metge, *apud* PAR 1923, 414).

L'origen de *mas*, que amb el transcurs del temps passaria a grafiar-se *mes*,⁷ és l'adverbi llatí *MAGIS*. Segons la documentació aportada per diferents autors, l'ús de *MAGIS* amb valor adversatiu ja es trobava en llatí, on aquest element, mig adverbial, mig connectiu, equivalia a *més aviat*, *millor dit*. Se'n troben exemples a Catul, Virgili, Properci, Quintilià i Varró, entre altres autors llatins. Observeu els exemples recollits per Ducrot & Vogt (1979, 338) (*cf.* també MELANDER 1916, 11-34, on trobareu una documentació més àmplia):

- (8) *Id, Manli, non est turpe, magis miserum est* (CATUL, 68, 30).
'Això no és vergonyós, Manlius, és *més* [sobretot/més aviat] penós'
- (9) *Neque quisquam parens liberis uti aeterni forent optavit, magis uti boni honestique vitam exigerent* (SALLUSTI, *De bello jug.*, 85, 49).
'Ni cap pare no ha desitjat que els seus fills siguin eterns, *més* [sinó] que segueixin una vida bona i honesta'

Atesos aquests fets, la pregunta que ens fem és com s'ha pogut passar d'un significat comparatiu, com és l'originari de *magis*, al significat adversatiu. Alguns autors opinen que podria haver-se fixat a través de la coocurrència de *sed* amb *magis* (*sed magis*), on l'adverbi es comportaria com una mena de matisador que, a la fi, hauria aconseguit de desplaçar la conjunció. En opinió de Melander, aquesta hipòtesi no pot acceptar-se a partir de l'anàlisi dels textos. L'estudi de la documentació duu a pensar que *magis*, en el sentit de *potius* -i, per tant, amb un valor qualitatiu oposat al quantitatiu de *plus*-,⁸ implicava una rectificació d'una asseveració prèviament feta.

7. Segons comenta COROMINES a *DECLC*, el *MAGIS* llatí va presentar dues evolucions: una com a mot tònic, corresponent a l'ús adverbial, que va donar com a resultat *més*, i l'altra com a mot àton, corresponent a l'ús nexual, que va donar com a resultat *mas* i posteriorment *mes* (àton). Aquesta duplicitat s'observa també en portuguès on es diferencien *mais* (adv.) i *mas* (conjunció).

8. En moltes llengües romàniques, en lloc d'especialitzar formes, com hem vist a la nota 7, es va utilitzar *PLUS* com a adverbi i es va relegar *MAGIS* als usos conjuntius. És el cas del francès *plus/mais*, de l'italià *più/ma*, o del català antic *pus/mas*.

D'aquí sorgiria, en primer lloc, el significat substitutiu (el que actualment expressem amb *sinó*), i després apareixeria el significat opositiu (equivalent a *però*) dels marcants romànics derivats de *magis*.

El pas del sentit comparatiu al substitutiu és relativament fàcil d'explicar atenent a aspectes semàntico-pragmàtics (cf. DUCROT & VOGT 1979). Quan hom compara dos elements, establint una relació de superioritat de l'un respecte a l'altre, d'alguna manera els contraposa. De fet, tot comparatiu de superioritat implica una actitud negativa de l'emissor respecte del terme comparat, actitud que, en convertir-se l'estructura en adversativa, es marcarà explícitament amb una negació. Observem que el pas de l'estructura comparativa (10a) a la substitutiva (10c) només requereix una inversió dels termes, de manera que el corresponent al superior quedi en segon lloc, i una explicitació del caràcter negatiu del primer mitjançant l'aparició de l'activador negatiu *no* (10b):

- (10) a) A *magis* quam B.
 b) no B, *magis* A.
 c) no B, *mas* (= *sinó*) A.

Ducrot & Vogt expliquen el procés amb una màxima de Sèneca:

- (11) *Magis Deum miseri quam beati colunt*
 'Més els desgraciats que els feliços veneren Déu'

El pas del significat literal llatí, de caràcter comparatiu, al significat substitutiu («no veneren Déu els feliços *mas* [= *sinó*] els desgraciats») és condicionat per les relacions semàntiques entre els elements comparats, i molt concretament per la presència d'una negació en el primer membre, com hem vist als exemples llatins de (8) i (9) o als del català antic de (5),⁹

9. La negació que hi apareix és, com indiquen DUCROT & VOGT (1979), una negació polèmica que, a diferència de la negació descriptiva, no és una afirmació de falsedat de la proposició, sinó que nega la relació entre l'emissor i l'enunciat, de manera que s'hi produeix una doble enunciació: el membre afectat per la negació no és assumit per l'emissor, sinó que es presenta com si fos atribuït a una altra persona (un enunciator) (cf. MOESCHLER 1982). Una semblant modalització de l'enunciat es produeix en les estructures comparatives, on el mateix fet de comparar implica una distància de l'emissor respecte a la veritat d'allò que diu, en la mesura que estableix una relació en termes relatius i no absoluts.

o bé per una palesa relació d'oposició semàntica entre tots dos membres, com és el cas del nostre exemple llatí anterior (11), on els adjectius contrasten (*miseri* és el contrari de *beati*).

Pel que fa al pas de la substitució a la restricció, només cal que el primer element sigui un indefinit i que el segon representi una part d'aquell tot imprecís que marca l'indefinit per a obtenir un significat restrictiu, tal com hem pogut observar als exemples de (6) i veiem a l'exemple que segueix:

- (12) Aprés aquest eximpli, l'ermità dix a Fèlix que Déus és ço qui es pertany a l'obra que *negun altre* no pot fer, *mas Déus* tan solament, la qual obra fa Déus en les creatures (LLU, 27).

Noteu que si substituïm el tot (*negun altre*) per la part (*Déus*), no fem més que restringir el tot.

D'altra banda, és interessant constatar que la comparació i l'oposició presenten una estructura pragmàtica semblant.

- (13) a) Joan és més alt que Pere.
b) És ric però no massa.

L'efecte pragmàtic que produeix el comparatiu de superioritat sobre el terme comparat B és una devaluació (13a). Igualment, es verifica una avaluació pragmàtica contraposada en les oracions adversatives (13b): l'element que apareix en segon lloc (el precedit pel nexa) es considera més important, des del punt de vista argumentatiu, que el que apareix en primer lloc. Això explica la diferent interpretació que fem de les oracions de (14):

- (14) a) Joan és simpàtic però fals.
b) Joan és fals però simpàtic.

En el cas de (14a), es produeix una interpretació negativa, la qual condueix el receptor a una conclusió del tipus «Joan no m'agrada»; en canvi, en (14b) la interpretació és positiva («Joan, malgrat tot, m'agra-

- (16) A *magis quam* B
 No B *mas* (= *sinó*) A
- (17) A *magis quam* B
 (No) B *mas* (= *però*) A

Anant ara al terreny de la llengua actual, cal notar que, tot i que *mas* —així com la variant posterior *mes*— s'ha perdut en català, s'ha reproduït el procés de conversió del marcant adverbial *més* en nexes adversatius. En construccions com (18), és de vegades difícil destriar el significat comparatiu (predominant amb una ordenació com la de [18a]) del restrictiu (privilegiada amb una disposició de constituents com la de (18b))¹¹

- (18) a) M'agradaria anar al cine més que al teatre.
 b) Més que anar al teatre m'agradaria anar al cine.

D'altra banda, *més que* pot aparèixer també en construccions restrictives.

- (19) a) No ha fet més que allò que li havien ordenat.
 b) No he trobat més que dues referències bibliogràfiques.

En conclusió, tant la documentació del llatí, com la del català antic i la del català modern semblen justificar la hipòtesi que el pas del significat comparatiu a l'adversatiu és condicionat per l'estructura de la construcció (bàsicament contrast entre els dos membres units) i es produeix passant pels següents estadis:

1) Substitució: marca explícita del contrast, mitjançant l'aparició d'un activador negatiu;

11. Sobre la relació entre construccions restrictives i comparatives, podeu consultar CUENCA (1991, § 4.2.3.6.), on s'analitza *més que*, i MELANDER (1916), BACIU (1978) i MÜLLER (1984), on es fa referència a l'estructura restrictiva del francès *ne...que*, la qual, segons aquests autors, té un clar origen comparatiu. Concretament MÜLLER (1984, 67) comenta:

«Ne que provient d'effacements sur une construction du type des comparatives, soit approximativement: pas (autre chose+quelqu'un autre...) que».

- (20) Perquè deus saber que, com *no sia ninguna* nació qui abunda en totes coses, *mas* una nació abunda en pa, altres en vi, altres en carn [...] (EIX, 187).

2) Restricció: contrast entre un indefinit i un element que es presenta com una part que delimita el camp expressat per l'indefinit, a partir d'una negació que l'afecta;

- (21) Si aquesta ignorància no toll de tots punts l'ús de raó, ans n'hi lleixa queucom, llavors *no excusa* l'hom de *tot*, *mas* de tant, així com és d'aquests que no són plenament orats los teòlogs lucida intervalla (EIX, 87).

3) Oposició: contrast amb negació explícita o implícita que, a diferència dels altres dos significats adversatius, no comporta una exclusió d'un dels membres.

- (22) Sabent *humil e poc parlera*, *mas gran faynera* (J. Roig, *apud* MOLL 1962, 236).
- (23) E car hom ha alcuna semblança de Déu, ha per natura que am e conega son semblant, ço és Déu; *mas* hom no sap ni vol usar sàviament de la semblança que ha Déu, fa contra sa mateixa semblança e contra la semblança de son Déu (LLU, 28).

4.2. De ANTE a Ans

Ans, un dels nexes medievals més utilitzats, prové d'ANTE —o del comparatiu *ANTIUS, segons alguns autors—, un adverbí llatí que tenia una doble interpretació: de precedència temporal (= *abans*) o de precedència espacial (= *davant*). En català medieval en trobem gran quantitat de documentació:¹²

12. Tenen el mateix origen els nexes romànics de caràcter substitutiu: del francès antic *ainz*, de l'occità antic *ans* i de l'italià *anzi*.

- (24) a) On, per ço, amable fill, no he paor de mort, *ans* desig morir e ésser ab Déu (LLU, 23).
- b) No foren en la batayla, *ans* enviaren missatge al rey que'ls esperàs (Jaume I, *apud* FABRA 1918, 181).
- c) E és quan alscons, sens que no ensenyen neguna torbació -*ans* sovint ensenyen gran zel- saben cavillar tota veritat e enterpretar tota llei [...] (EIX, 98).
- d) No solament tingueren aquesta manera los feels, *ans* encara los infeels (Eiximenis, *apud* MOLL 1962, 237).
- e) Los vertaders béns no van a ells, *ans* ne proceexen (Metge, *apud* MOLL 1962, 237).
- f) No era present lavors enla dita villa de Perpenyà, *ans* era a Barchinona (Doc. Canc., *apud* FABRA 1926, 26).¹³

El trànsit del significat espàcio-temporal d'*ante* al substitutiu d'*ans* es pot explicar en termes semblants a com hem analitzat el canvi de *magis* a *mas*: si en aquell cas vèiem que totes dues estructures activaven una relació pragmàtica de contrast, que suposava l'exclusió d'un dels dos membres (el segon en la comparativa i el primer en l'adversativa), també és possible copsar aquesta valoració pragmàtica en una estructura temporal d'anterioritat. Cal tenir en compte, d'antuvi, que la temporalitat i l'espacialitat s'estructuren igual com la comparació, amb un esquema doblement binari que podria considerar-se, atès el seu extens ús i les diverses aplicacions que presenta en la llengua, una mena d'esquema perceptiu bàsic que ens permet organitzar un nombre elevat de relacions. L'esquema és:

Relació general		Temporalitat	Espacialitat	Comparació
igualtat:	A = B	simultaneïtat	copresència	igualtat
desigualtat:	A > B	anterioritat	precedència	superioritat
	A < B	posterioritat	seqüència	inferioritat

13. FABRA (1926, 23) recull un exemple d'*abans* utilitzat adversativament en els documents de la Cancelleria:

- (i) ...que per neguna rahó no embarguen la dita galea, *abans* aquella encontinent lexen venir...

L'anterioritat/precedència, des d'aquest punt de vista, es correspon amb la superioritat: en introduir el terme ANTE al segon membre, es produeix un contrast marcadíssim entre la linealitat de l'estructura (on el primer terme és espacialment i temporalment anterior) i el significat que aquest element nexual introdueix, marcant el segon membre com a *anterior*. Però, ¿en quin sentit és anterior la segona clàusula, si no ho pot ser ni espacialment ni temporal? Ho és des del punt de vista comunicatiu: per al parlant, el segon membre és informativament i argumentativament anterior, és a dir, superior. El significat substitutiu està servit: el segon membre és anterior/superior pragmàticament al primer, i per tant, el pot *anul·lar*.^{14/15}

14. Aquesta mateixa idea, plantejada en uns altres termes, és la que exposa MELANDER (1916, 55) respecte la forma francesa *ainz*:

«*Ainz fait ressortir avec une force particulière ce qui suit. Il introduit une énonciation qui se présente comme la seule possible tout en supprimant ce qui est dit auparavant et qui est regardé comme invraisemblable, absurde.*»

Melander, i també Coromines, coincideixen a remarcar la relació comparativa establerta per l'adverbi *ante*. Coromines comenta que *ante* indica «anterioritat de temps (eventualment de lloc si hi ha moviment cap a un indret) o preferència»; aquesta segona accepció és la que connecta amb l'aspecte comparatiu de la construcció. Melander, per la seva banda, remarca que *ante* (o, millor dit *ANTIUS, que és l'origen que proposa per a l'*ainz* del francès) presenta el significat de *potius*, igual com ha fet notar en parlar de l'origen «qualitatiu» i no «quantitatiu» del fr. *mais*.

«*L'usage adversatif de ainz dérive donc du sens de «potius» de cet adverbe, ou du sens qui, dans magis, était l'origine supposée de la conjonction mais.*» (1916, 54)

15. És interessant remarcar que tant *més que* com *abans que* són activadors negatius, és a dir, són elements capaços de crear un entorn negatiu que permeti l'aparició de *termes de polaritat negativa*, com ara els indefinits negatius (i), així com d'una negació expletiva (ii) (sobre el tema, podeu consultar BOSQUE 1980):

(i) a. Es creu més intel·ligent que *ningú*.

b. Ho has d'endregar tot *abans que ningú*.

(ii) a. És més intel·ligent que *no* et penses.

b. Endreça-ho tot *abans no* torni la mare.

Aquest comportament sintàctic és una prova més del fet que la comparació i l'anterioritat estan lligades a una estructura contrastiva (positiu-negatiu), paral·lela a la que desenvolupen les construccions adversatives.

D'altra banda, al DCVB s'inclou un exemple antic de l'ús d'*ans* com a comparatiu, que no fa sinó reforçar la nostra teoria:

D'altra banda, en la llengua actual podem postular una evolució paral·lela a la d'*ans* per a la forma *ara* (*bé*), que s'usa com a connector textual adversatiu (introduint oracions independents i no clàusules en relació de contrast), si més no des de principis del segle XX, segons les dades recollides al *DCVB*.¹⁶ El deíctic temporal *ara* situa, emfàticament, l'enunciat en el moment actual de l'enunciació, de manera que l'oració que introdueix queda destacada discursivament respecte al que s'ha dit abans.

- (25) a) El seu llibre és un treball d'investigació interessant. *Ara* (*bé*) no crec que mereixi un premi tan important com el que ha rebut.
- b) Si's tractàs de profecies de Deu, En J. Moya les posaria en corantena; *ara* ses d'En Lerroix les creu totes («La Aurora», Mallorca 1905-1916, *apud DCVB*).
- c) Ni per els trajes ni per les carassetes té ninguna importància el carnaval en Altea; *ara*, per bromes, ja es atra cosa (F. MARTÍNEZ, *Folklore valencià* [València 1912], *apud DCVB*).

Novament, la llengua actual ens mostra processos iguals o paral·lels als que provem d'esbrinar en la llengua antiga. Diacronia i sincronia es donen la mà.

4.3. De *PER HOC* a però

El nexa adversatiu *però*, i la forma reforçada *emperò* (ant.),¹⁷ provenen

(iii) La hora que yo fiu mon vot pensí ans de la mort que de la vida (Tirant, *apud DCVB*).

16. PAR (1923, 416-417) recull ja a Metge l'ús de *bé* sol o acompanyant *però* (*bé però*) com a adversatiu-concessiu.

17. L'etimologia d'*emperò* és dubtosa. Coromines proposa orígens amb diferents elements de reforç: *INDE PER HOC, *ET PER HOC, *UNDE PER HOC. Alcover-Moll, en canvi, assenyalen com a origen *IN PER HOC.

del sintagma preposicional de significat causal PER HOC. L'evolució d'aquest connector il·lustra d'una manera excepcional el procés de formació de conjuncions. *Però* ha experimentat una evolució peculiar: de ser un marcant inexistent en els primers documents en català (Coromines data la seva primera aparició escrita en els segles XII-XIII, i Mariner [1982] constata que no apareix a les *Homilies*), ha passat a convertir-se en una de les conjuncions adversatives bàsiques: s'ha imposat a *emperò*, variant preferida en l'edat mitjana, i ha substituït de manera total el nexse adversatiu medieval per excel·lència, *mas*, en passar de marcar una oposició forta, pròpera a la substitució, a indicar també una oposició feble.

- (26) a) Fas en totes les treuves desús dites, però volem nós en Poncz que... (Doc. a. 1244, *Pujol Docs.*, *apud DCVB*).
 b) Li promès que li seria dada la governació de Aragó, e així's féu, però a poc de temps fou-li tolt (Pere IV, *apud DCVB*).

D'altra banda, l'ús de *però/emperò* exemplifica clarament la hipòtesi que entre l'etapa asindètica i l'etapa sindètica hi ha un estadi intermedi de transició on l'element en procés de gramaticalització funciona com a matisador. En els textos antics és molt habitual trobar usos d'*emperò* i *però* com a matisadors: en posició no inicial (27-28) o acompanyant conjuncions ja totalment gramaticalitzades (29), i fins i tot separant-ne els components (30):

- (27) a) Tu *emperò* senyor has delliurada la mia anima (Metge, *apud PAR* 1923, 416).
 b) Nengú, *emperò*, no és estat tan potent (Villena, *apud MOLL* 1962, 237).
 (28) a) Quantes solemnitats penses que sien servades quan deuen anar o van al bany? ...no les te podria dir, tantes són. Sàpies, *però*, breument, que untades hi van e pus untades en tornen (Metge, *apud FABRA* 1918, 181).
 b) No volen, *però*, que hom los contrast (Metge, *apud MOLL* 1962, 237).
 c) E los mesquins dels marits conviden-les a taula de ço que'ls deurien llunyar. Si ho feyen, *però*, per tal que tots escoltassen, bé obrarien (Metge, *apud FABRA* 1918, 181).
 (29) a) E dix a la dona que ben coneixia que vera amor faïa a hom ajustar a Déu, e

- faïa hom llunyar de traïció, luxúria, coardia e tot engan e falliment. *Mas, emperò*, encara volia saber d'açò que amor és en si mateixa [...] (LLU, 26).
- b) Emperò en alguna cosa podríem fallir en la dita istòria per ço com no'ns mebra bé...; *mas, però* be'ns sembra que'l dit libre parla de la damunt dita istòria (Doc. Canc., *apud* FABRA 1926, 22).
- c) E us pregam que en aquest any lo vulats posar per batxaler en lo monastir e convent de Barchinona... *si, però*, coneixets que y deja ésser suficient (Doc. Canc., *apud* FABRA 1926, 22).
- d) E deu hom pensar que *jatsia que* Déus les haja aitals fetes, *que emperò* ell les ha fetes per tal que hagen tostemp ab Déu glòria en Paradís (EIX, 104).
- (30) a) *Jatsia, emperò, que* aquesta cobejança s'estena a tota cosa desordonadament desitjable per la nostra volentat [...] (EIX, 91).
- b) [...] que ell nos retria los castells e les muntanyes, *en tal manera però que* ell pogués honradament viure (Jaume I, *apud* FABRA 1918, 181).

Amb tot, també és freqüent trobar-ne usos plenament conjuntius:

- (31) a) Ell dix-nos que ens ho grahia molt, *però* que ell tenia tan bon castell... (Jaume I, *apud* MOLL 1962, 237).
- b) Ell nominaria aquell que's pensa que ho sia, *però* no ho sabia certament (Metge, *apud* MOLL 1962, 237).
- c) Graciositat és la darrera cosa de què la loes. *Però* si'n demanes la companya e'l seu vehinat..., te diran que filla és de Dionís tiran (Metge, *apud* PAR 1923, 415).
- (32) a) Alscuns se pensen que als hòmens de simple estament ells puixen fer tota injúria que es vullen, a tot sobreria, estimants que aitals hòmens no es poden d'ells venjar, ne ho gosarien dir. *Emperò* aquests són fort enganats [...] (EIX, 101).
- b) Era son privat de aytals coses, *emperò* era bon hom e leal (Desclot, *apud* MOLL 1962, 237).

En canvi, la forma intensiva *per tot açò* (i també les variants *ab tot açò*, *per ço*, que cita Mariner) s'usa exclusivament com a matisador.

- (33) *Jatsia que* sia tan noble cosa, *per tot açò* no és lícita cosa que hom vinga... (Llull, *apud* MOLL 1962, 237).

Convé recordar que l'ús de *però* com a matisador encara és viu en català. Actualment, sovint es troba *però* en posició no inicial, intercalat entre els constituents de la segona clàusula o bé en posició final de clàusula (igual com en italià i a diferència del castellà). Aquest ús es pot interpretar com una mostra de gramaticalització incompleta o, millor dit, com un exemple de la fossilització d'una forma connectiva encara no plenament conjuntiva.

- (34) a) Amb tu hi aniria ara mateix; amb ella, *però*, no hi aniria ni que em paguessin.
 b) Tothom va reconèixer el mèrit de la seva intervenció; el to que havia emprat, *però*, ens va semblar a tots inadequat.

Val la pena insistir en la semblança formal i funcional entre aquest *però* matisador i un grup de matisadors adversativo-concessius d'ús freqüent en la llengua actual com són *tot i això*, *tot i així*, *malgrat això*, *a pesar d'això*, *no obstant això*. El deíctic és el responsable del matís concessiu que introdueixen aquests matisadors i que tots els gramàtics reconeixen quan *però* és utilitzat en posició no-inicial (com a matisador, per tant). Recordem que l'estructura concessiva i l'adversativa responen a l'esquema semàntic *tesi-antítesi*, on la concessiva destaca la tesi i l'adversativa l'antítesi. La presència del deíctic en el segon membre (l'antítesi) permet reprendre anafòricament el significat del primer membre (la tesi) en aquell, de manera que s'imbriquen el significat concessiu vehiculat pel matisador i el significat adversatiu derivat del realç del segon membre de la construcció.

- (35) a) És important que hi participem tots; *no obstant això*, no cal obligar ningú a anar-hi.
 b) M'agradaria que no fos tan inquisitiu, *però*, *malgrat això*, crec que és una persona imprescindible en aquesta empresa.

Tanmateix, cal remarcar que el matisador *però* ja no té el caràcter deíctic que es manté encara fortament en la resta de matisadors adversativo-concessius que hem vist, i, d'altra banda, no pot acompanyar conjuncions (només es combina amb una pausa mitjana o forta, equivalent a un

punt i coma o a un punt). Tot i així, *però* manté encara la funció semàntica (adversativo-concessiva) i algunes característiques sintàctiques d'aquests matisadors, com ara la mobilitat i el caràcter parentètic.

Vistos els usos antics i moderns d'*emperò* i *però*, cal plantejar-se com s'ha produït el canvi semàntic des del significat causal-consecutiu de PER HOC fins a l'adversatiu de *però*. En primer lloc, cal tenir en compte que ara no podem remetre a l'explicació pragmàtica que hem utilitzat en l'anàlisi dels nexes anteriors. En opinió de Coromines, aquest sintagma del llatí postclàssic, que significava 'per això', 'per tant', s'usava preferentment en oracions negatives, raó per la qual es va carregar de negativitat. El motiu del canvi seria, doncs, textual. El procés seria semblant al que presentem en les oracions de (36):

- (36) a) M'ha enganyat moltes vegades. Per això no el crec.
 b) No m'han enganyat mai. No per això el crec.

En la primera oració la interpretació és causal; en canvi, en la segona podem albirar ja el significat adversatiu.¹⁸

Hi ha diversos fets que semblen donar suport a aquesta hipòtesi. D'una banda, segons constata Melander (1916, 9), en llatí clàssic es troben ja documentats usos de *per hoc quod* amb un lleuger matis adversatiu a Suetoni i Quintilià, i, de l'altra, sembla que no era desconegut en la llengua mare l'ús d'algunes conjuncions consecutives com a contrastives (Melander esmenta *enim, igitur i ergo*).

A més, en francès també hi ha un matisador adversatiu, *pourtant*, i una conjunció concessiva, *pour autant que*, d'origen causal-consecutiu (cf. LETOUBLON 1983).

Per últim, en barceloní actual, s'utilitza la forma *per (ai)xò*, en posició final i dins d'una clàusula negativa, per manifestar una oposició semblant a la que indica el *però* matisador (adversativo-concessiva).

- (37) Estic segura que t'ha dit que vindrà; no t'ho creguis, *per (ai)xò*.

18. En les llengües romàniques, és força conegut el procés de negativització de certes paraules afirmatives en llatí com a efecte d'aquest ús predominant en construccions negatives. Així, *res o pas* en català o *mica* en italià, per posar-ne alguns exemples remarcables.

L'existència d'aquest ús, habitual en el barceloní col·loquial, és d'un interès remarcable. Notem que amb aquest connector, s'està repetint el procés que degué experimentar el *per això/açò* derivat de PER HOC: el sintagma preposicional s'usa en una posició no conjuntiva (de fet, la menys conjuntiva, que és la final), es combina sempre amb una negació (que apareix explícitament en la mateixa clàusula on es troba) i només es dona en connexions clausals (mai en connexions sintagmàtiques). A més, el sintagma ha perdut tant força deíctica com cos fonètic (s'hi produeix una afèresi, *això* > *xò*). El procés torna al principi i es (re)produeix novament.

5. NEXES RESULTANTS D'UN CANVI DE SIGNIFICAT

Hi ha un tercer grup de nexes que prové d'elements connectors que han canviat de significat. El canvi pot suposar:

- a) una pèrdua total o gairebé total del significat previ (substitució);
- b) una pervivència de tots dos significats, de manera que un sol nexa manifesta dues relacions semàntiques diferenciades (polisèmia).

Exemple paradigmàtic de la primera possibilitat és *sinó*, que ha perdut el significat condicional primerenc, i s'ha fixat com un dels nexes adversatius més prototípics; de fet, és el nexa prototípic de l'adversativitat substitutiva (§ 5.1).

La segona possibilitat remet a nexes que comparteixen dos significats: l'un, el manifesten prototípicament (significat bàsic) i l'altre, de manera secundària i en contextos molt marcats (significat secundari o implicat). Podem exemplificar aquesta possibilitat amb l'ús que es fa en la llengua actual de *si*, conjunció típicament condicional i secundàriament adversativo-concessiva (§ 5.2), i de *mentre que*, nexa característicament temporal i secundàriament adversatiu (§ 5.3).

Semblant a l'ús adversatiu de *si*, però amb algunes particularitats, és el que es fa d'*encara que* i d'altres nexes concessius. Sovint aquests nexes es troben en construccions on és perfectament possible inserir *però* sense necessitat de fer cap mena de canvi i sense que variï el significat de l'oració. Atesa la relació semàntica entre adversativitat i concessió, més que d'un

canvi de significat, es tractaria d'un exemple de neutralització de dos significats molt propers en condicions contextuals determinades (cf. § 5.4).

Però, abans de veure en detall aquests exemples que ara només hem esmentat, cal que ens preguntem quines són les condicions i les restriccions generals que afecten les transformacions de significat.

En primer lloc, podem dir que el significat del nexa ha de ser compatible amb les condicions semàntiques que exigeix la construcció. Per exemple, una oració adversativa opositiva requereix que els membres units (A, B) contrastin però no s'excluguin. És a dir, una oració opositiva correspon a una estructura lògico-semàntica del tipus següent (cf. LANG 1984):

(38) Simultaneïtat (A, B), Contrast (A, B), (A, \neg B).

La formulació de (38) significa que, en una oració adversativa opositiva, els dos membres connectats han de ser simultàniament veritaders (la veritat de l'un no suposa la falsedat de l'altre), i, a més, han de contrastar en el sentit que la veritat de la primera proposició (A) i de la proposició complementària de la segona (\neg B) —això és, la simultaneïtat de (A, \neg B)— és possible i fins i tot preferible a la solució presentada a l'oració —simultaneïtat (A, B).

Aquesta és la definició operacional que s'ajusta perfectament al nexa opositiu per excel·lència —prototípic— *però*. Quan diem (39)

(39) El teu article és interessant però massa llarg,

volem expressar que és cert que «el teu article és interessant (A)» i que «és massa llarg (B)», i que, a més, aquestes dues característiques contrasten en el sentit que fóra possible i preferible que el teu article fos «interessant (A)» i «no massa llarg (\neg B)».

Doncs bé, a partir d'aquesta definició lògico-semàntica de l'oposició, no és difícil entendre que un nexa que indica *simultaneïtat*, com és *mentre que*, pugui aparèixer en una construcció adversativa: només cal que els membres contrastin d'una manera palesa, per tal que el receptor sigui capaç de copsar la relació opositiva.

I aquí entrem en la segona condició general del canvi de significat: els trets que no manifesta el nexa, atès que no és un nexa prototípic en el tipus de construcció donada, han de poder ser interpretables a partir de la forma i del significat dels membres connectats. Aquest fet és el que explica que els canvis en la significació dels nexes sempre siguin induïts contextualment, i no tan sols en els casos que estudiem ara (elements que ja són nexes en el moment de la transformació), sinó també en els que hem analitzat abans (elements que han canviat de categoria). L'estructura de la construcció propicia el canvi: el nexa, d'alguna manera, absorbeix algunes de les característiques de la construcció fins que passa a incorporar-se plenament en el grup dels nexes que marquen la nova relació semàntica.

5.1. De la condicionalitat a la restricció i de la restricció a la substitució: *sinó*

Sinó prové d'una condicional negativa (SI...NON), que, segons Coromines, ha passat a indicar els significats restrictiu i substitutiu que presenta en català actual a partir d'un ús continuat en contextos com *si aquell no/si no aquell* (amb el valor de *si no fos aquell*).

En general, l'evolució de *sinó* és ben semblant a la de *però*. Apareix en català medieval (es troba ja a les *Homilies*), alternant amb *mas* en contextos restrictius. *Sinó* s'utilitzava, igual com actualment, quan el primer membre és negatiu, mentre que, si aquest era afirmatiu, calia fer *estirs/exceptat*. Progressivament, *sinó* va anar ampliant les formes —apareix *sinó que*— i usos —pas del significat restrictiu fins al significat substitutiu, predominant en català actual. Així, es va imposar a *ans* i, juntament amb *però*, a *mas*, que eren, sens dubte, els nexes adversatius prototípics en català medieval.

L'origen del nexa s'intueix encara en exemples on és possible reconstruir la clàusula condicional:

- (40) a) No eren interes ne dampnatge dalcu sino de mi mateix (Metge, *apud* PAR 1923, 419).
 b) No eren interes ne dampnatge dalcu si no *ho eren* de mi mateix.

En elidir-se el verb i tots aquells complements que es poden interpretar a partir del context —ja que, com indica Par (1923, 417-418), coincideixen amb els de la clàusula anterior—, s'imposa clarament una interpretació restrictiva, equivalent a la que tenen actualment connectors com *excepte*, *tret de*, *llevat de*, etc. i el mateix *sinó*, que encara manté aquest ús.

Del primerenc ús de *si/no* com a formants independents d'una condicional negativa, ens en queden exemples medievals on els components apareixen encara separats (41) i fins i tot amb algun constituent intermedi (42).

(41) Dona entenent que no ama *si no* tu (Metge, *apud* PAR 1923, 419).

(42) Jo no deman *si* dret *no* per la comtessa (Jaume I, *apud* MOLL 1962, 237).

El canvi del significat de *sinó* es gradual. Així, com hem indicat abans, el primer significat derivat del condicional és el restrictiu. Aquest sentit es produeix quan el primer membre, necessàriament negatiu, conté a més un indefinit, respecte del qual el sintagma introduït per *sinó* marca la restricció. L'indefinit pot aparèixer explícitament (*res*, *algun*, *ningú*, *altre*, *als*, etc.), com als exemples de (43), o ser-hi implícitament, com als exemples de (44):

(43) a) [...] estegueren fort meravellades com ell vivia tant, majorment que oïen dir que ell la tenia així dejús peus, que ella no gosava *res* fer ne dir *sinó* ço que ell volia (EIX 107).

b) No puch creure que l'esperit puxa tenir *altre* camí *sinó* aquell que la carn té (Metge, *apud* MOLL 1962, 237).

c) Esser content no es *als* *sino* reposar en son desig (Metge, *apud* PAR 1923, 420).

d) Paradis no enten que sia *als* *sino* veure Deu (Metge *apud* PAR 1923, 420).

(44) a) Jo estesi los braços per prendre-la, e no tocaren Ø *sinó* lo vent que per lo seu cahiment s'engendrà en l'ayre (Metge, *apud* FABRA 1918, 181).

[Ø = *res*]

b) Déus és sobiran bé, del qual no pot eixir Ø *sinó* bé (EIX, 83).

[Ø = *res*]

c) Pus en segur sots de aconseguir paradís no pot anar *sino* be (Metge *apud* PAR 1923, 419).

[Ø = d'una altra manera]

d) Lexir es impossible Ø *sino* a aquells que... (Metge *apud* PAR 1923, 419).

[Ø = a ningú]

e) No vivint Ø *sinó* de herbes (Tirant, *apud* MOLL 1962, 237).

[Ø = de res]

A través dels exemples, és fàcil deduir com s'ha operat la transformació del significat: en construir una condicional negativa en relació amb un terme indefinit negat, la condició ha esdevingut restricció:

(45) No he escrit res si no he escrit les cartes → No he escrit res *sinó* les cartes.
No he escrit *sinó* les cartes.

D'aquest significat restrictiu, absolutament predominant en l'edat mitjana, es passa a un significat substitutiu, en què no es nega una part del tot que ocupa la posició de primer membre de la construcció, *sinó* que es nega completament aquest primer membre (el segon anul·la, substitueix, el primer). Com indica Coromines, en oracions com (46) és possible passar d'una interpretació restrictiva (46a) a una de substitutiva (46b).

(46) No dic deu *sinó* un.

a) No dic tant com tu; res més que un.

b) És fals que siguin deu, la veritat és que és un.

Cal notar que els exemples medievals d'aquest ús, absolutament predominant en el català actual, són escassos. Això ens fa pensar que, en el cas de *sinó*, la substitució és un significat derivat de la restricció (al contrari del que hem vist en parlar de *mas*).

(47) a) La mort no destrouex la anima *sino* lo cors tan solament (Metge, *apud* PAR 1923, 418).

b) No soferen pena alcuna *sino* gran tristor com no poden ne speren haver salvació (Metge, *apud* PAR, 1923, 418).

L'aparició de *sinó que* és també tardana en els textos medievals, on es preferia al nexa *ans* en els usos que actualment atribuïm a aquell marcant. Convé palesar que molts exemples medievals tenen una relació molt directa amb els significats condicional i restrictiu (48), més que no pas amb el substitutiu, que, amb tot, també és documentat (49).

- (48) Així, diu ell, és aquest nom «mal», car ell no significa *sinó que* no bé no és lla on deuria ésser (EIX, 84).
- (49) a) L'ermità saludà Fèlix molt agradablement en son venir, mas Fèlix no li pocs res dir, *sinó que*, tot esbalait, se gità a sos peus e estec llongament ans que parlar pogués (LLU, 21).
- b) No curà de defendre ni créixer l'imperi, *sinó que* s donà a voluptats (Document del 1392, *apud* FABRA 1918, 181).

Notarem, per acabar, que és possible considerar que el canvi de condicional a adversatiu no va eliminar del tot el significat originari de l'aplec en algunes construccions. D'una part, en la llengua antiga hi ha nombrosos exemples de la locució *si doncs no*, que tenia el sentit restrictivo-condicional que avui manifestaríem amb *excepte si*.

- (50) a) Manam que tots los rectors vénguen cascun als sènets... si donques no eren malaltes (Doc. a. 1266-1282, *apud* DCVB).
- b) Que ninguna persona gos tenir canals que rajen envers lo dit mur, si donchs no eren aygues plujals (*Libre de la Mostassafbaria de la Vila de Agualada*, 1399, *apud* DCVB).

D'altra part, hi ha un ús, estrany al català general, però viu en algunes zones del domini (català nord-occidental, si més no) que també es troba en textos medievals.¹⁹ Es tracta d'un ús restrictiu de *sinó que*, molt proper a la condicionalitat.

19. Aquest ús existeix també en francès (i) i en italià (ii).

(i) *Gallant homme sinon qu'il était quelque peu paillard* (ex. extret de FERRERES 1989, 99).

(ii) *Volevo venire con te, se non che ero troppo impegnata*.

- (51) a) E volien empetrar contra él, *sinó que* nós los n'estam (Doc. a. 1257-1269, *Pujol Docs.*, 27, *apud DCVB*).
 b) Nua isqui de la casa de mon pare e nua hi tornare *sino quem* par que no sia cosa digna que... (Metge, *apud PAR* 1923, 418).
 c) en totes coses fort insigne *sino que*... no curava del esdevenidor (Metge, *apud PAR* 1923, 420).

Noteu que aquest *sinó que* podria parafrasar-se per una clàusula condicional negativa com *si no fos perquè*... D'altra banda, l'estructura no presenta les característiques de les construccions substitutives, com és habitual amb *sinó que*, sinó les de les estructures opositives, les marcades típicament amb *però*, ja que no hi ha una negació explícita en la primera clàusula.

Per últim, destacarem que el trànsit semàntic va anar acompanyat d'una especialització dels marcats: la forma *sinó* va quedar completament associada al nou significat adversatiu, però al mateix temps es va mantenir la forma *si no* —que només es diferencia de l'altra gràficament—, lligada a l'antic sentit. Així, tenim que l'ús condicional amb clàusula implícita és encara existent en català actual (*si no = altrament*), i també en castellà (*si no*).²⁰

- (52) a) Recorda't de comprar l'arròs, si no, no podré fer el dinar.
 b) Recorda't de comprar l'arròs, si no [et recordes de comprar l'arròs], no podré fer el dinar.

20. En català i en castellà el marcant condicional (*si no*) i l'adversatiu (cat. *sinó*, cast. *sino*) apareixen diferenciats gràficament; en canvi, en francès hi ha una mateixa forma (*sinon*) que aglutina tots dos significats. Fixeu-vos en aquests dos exemples extrets de FERRERES (1989, 99):

- (i) a. *Plains-moi!...sinon je te maudis* [=autrement].
 b. *Je ne traiterei pas ici en profondeur des connecteurs concessifs, sinon sous quelques aspects psychomécaniques.*

El primer té un clar sentit condicional (*altrament, si no ho fas*...); el segon, en canvi, té un sentit adversatiu de caràcter restrictiu, encara força lligat a la condicionalitat (*sinó, excepte*). En francès, doncs, es produeix el segon tipus de canvi de significat (marcant compartit) que explicarem tot seguit.

Sobre els usos de *sinon* en francès i les diferències amb *mais*, consulteu FERRERES (1989).

5.2. De la condicionalitat a l'oposició: *si* com a nexa adversatiu

En el subapartat anterior hem vist un exemple de canvi de significat produït en la llengua antiga, el de *sinó*, que pot relacionar-se amb l'evolució dels nexes que hem analitzat a l'apartat § 4 (nexes procedents de gramaticalització de categories no connectives), perquè d'alguna manera també s'hi ha verificat un canvi categorial (*conjunció* + *adverbi* ha passat a *conjunció*). Un caràcter més clarament diferenciat presenten els exemples que estudiarem en aquest subapartat i en els següents, atès que es tracta de fenòmens que es constaten en la llengua actual i que no suposen cap mena de canvi categorial.

Per començar, tractarem el cas de *si*, que pot trobar-se en oracions compostes de significat adversatiu. En aquest ús de *si*, la clàusula que conté el nexa sol anar en posició inicial i els verbs d'ambdues clàusules presenten el mateix temps i mode (generalment present d'indicatiu), cosa que les diferencia de les condicionals pròpiament dites, que, en general, presenten una correlació temporal entre la pròtasi i l'apòdosi de tipus *present-futur* o *passat-condicional*.

- (53) a) *Si* demanar diners és vergonyós, molt més ho és robar.
 b) *Si* el teu germà és molt obedient, tu no creus gairebé mai (Ex. de MIQUEL I PLANAS, 1985).
 c) Fixeu-vos que *si* moltes plantes mediterrànies tenen fulles molt petites [...], les plantes de muntanya són generalment de fulles grosses i tendres (Ex. de MIQUEL I PLANAS, 1985).²¹

21. Les adversatives amb *si*, igual com les adversatives amb *mentre que*, presenten sovint una mateixa estructura: cadascuna de les clàusules conté un sintagma temàtic, de categoria igual o afí en ambdues clàusules, que constitueix el punt de referència del contrast, el qual s'estableix a partir dels elements remàtics respectius, constituents que s'oposen semànticament. Per exemple, en l'oració (53c) els sintagmes temàtics que són el punt de referència del contrast són *les plantes mediterrànies/les plantes de muntanya*; els elements remàtics que manifesten el contrast són els sintagmes *fulles molt petites/fulles grosses i tendres* i més concretament els adjectius, la relació entre els quals és d'antònimia.

Noteu que si substituïm el nexes *si* per *però* (situat davant de la segona clàusula) no varia substancialment el significat del conjunt.

- (54) a) Demanar diners es vergonyós, però molt més ho és robar.
 b) El teu germà és molt obediència, però tu (en canvi) no creus gairebé mai.
 c) Fixeu-vos que moltes plantes mediterrànies tenen fulles molt petites [...], però les plantes de muntanya són generalment de fulles grosses i tendres.

Analitzada l'estructura, ens cal explicar com és possible passar de la condicionalitat al contrast. No és difícil reformular la definició de l'oposició que hem establert abans (§ 5, ex. 38), per tal que es pugui copsar la relació directa entre ambdós significats. Seguint van Dijk (1977, 52), és possible interpretar l'oposició com una relació implicativa negada: quan contrastem dos elements, establim entre ells una relació de simultaneïtat ($A \wedge B$) que és contrària a una pressuposició, consistent en una implicació entre el primer membre i el contrari del segon ($A \rightarrow \neg B$).

Entenent, doncs, l'oposició com una implicació negada, i en la mesura que la condicionalitat és típicament una relació d'implicació, l'ús de *si* com a adversatiu, només necessita que les clàusules connectades contrastin clarament. Així, l'oració (55) és acceptable perquè les clàusules contenen elements que s'oposen (*pedagogia tradicional* - *pedagogia moderna*; *aprenentatge memorístic* - *creativitat*).²²

- (55) Si la pedagogia *tradicional* incidia en l'*aprenentatge memorístic*, la pedagogia *moderna* (en canvi) incideix en la *creativitat*.

22. Noteu que podem relacionar aquest ús de *si* com a marcant d'oposició amb la fixació de *sinó* com a connector adversatiu o de *si bé* com a nexes concessiu: és la mateixa afinitat semàntica allò que explica aquesta possibilitat de transvasament semàntic, que s'ha produït repetidament en català, i en altres llengües, en direccions diferenciades, tot i que intrínsecament relacionades (adversatives i concessives).

5.3. De la simultaneïtat a l'oposició: mentre que com a nexes adversatius

També *mentre que* pot trobar-se en oracions adversatives.²³ L'estructura clausal d'aquestes oracions és semblant a la que hem vist amb *si*: en cadascuna de les clàusules hi ha un sintagma que és el punt de referència del contrast i un element que marca l'oposició. S'assegura així la presència del component *contrast*, absent en el significat del nexes de simultaneïtat *mentre que*.

- (56) a) Has d'admetre que *el teu comportament* és absolutament *intransigent*, mentre que *el seu* és *dialogant*.
 b) En la *ciutat* és on hi ha una major proporció d'*accidents de cotxe lleus*, mentre que en *carretera* la major part de *sinistres* són *mortals*.

Igualment, el canvi per *però* és factible.

- (57) a) Has d'admetre que el teu comportament és absolutament *intransigent*, però el seu és *dialogant*.
 b) En la *ciutat* és on hi ha una major proporció d'*accidents de cotxe lleus*, però en *carretera* la major part de *sinistres* són *mortals*.

L'associació de *mentre (que)* amb contextos opositius ha propiciat una especialització (encara en procés i, per tant, incompleta) de *mentre* com a conjunció temporal, diferenciada de *mentre que*, com a nexes possible en oracions semànticament adversatives.²⁴

23. L'ús d'un nexes temporal de simultaneïtat com a adversatiu no tan sols ocorre en llengües romàniques (cat. *mentre que*, cast. *mientras que*, it. *mentre*, fr. *tandis que...*), sinó també en altres idiomes, com l'anglès (*while*) o el noruec (*mens*).

24. En castellà la distinció és paral·lela al català. En italià, no hi ha dos marcats formalment diferenciats, però es marca el caràcter adversatiu introduint una pausa entre les dues clàusules.

(i) a. *Luigi studia mentre io lavoro* (temporal).
 b. *Luigi studia, mentre io lavoro* (adversativa).

- (58) a) La Maria telefonarà al metge mentre tu vas a avisar la seva dona (temporal).
 b) Jo he treballat tota la vida per tu, mentre que tu no has fet més que donar-me preocupacions (adversatiu).

En totes dues estructures seria possible canviar la forma del nexa, introduir *mentre que* a (58a) i, més difícilment, *mentre* a (58b). Tanmateix, qualsevol parlant intueix ja la preferència per l'una o l'altra forma segons el significat. El procés d'especialització, doncs, està en marxa.²⁵

5.4. De la concessió a l'oposició: encara que en oracions adversatives

Ja hem comentat anteriorment que la relació entre concessives i adversatives és molt directa. Fet i fet, ambdós tipus d'oracions expressen oposició entre dos termes (tesi/antítesi). La concessió destaca la tesi, és a dir, l'origen nocional de la relació contrastiva, i l'adversativitat destaca l'antítesi, això és, el resultat d'aquell origen. Així, segons fa notar van Dijk (1977, 52), la diferència bàsica entre adversativitat i concessió és de caràcter funcional: els nexes concessius introdueixen un contingut pressuposat (temàtic), mentre que els nexes adversatius introdueixen un contingut asseverat (remàtic). Per tant, la posició normal de la clàusula concessiva és la inicial (posició temàtica) i la de la clàusula adversativa és la final (posició remàtica).

- (59) a) Encara que no he parlat amb ell, conec la seva resposta.
 b) Conec la seva resposta però no he parlat amb ell.

Quan la clàusula concessiva conté un verb en indicatiu (*concessiva real*) i es col·loca en segona posició, lloc aquest, característic de la informació remàtica –i, per tant, associat amb l'antítesi–, es produeix una mena de neutralització entre el significat concessiu i l'adversatiu. Compareu

25. Així doncs, podem dir que l'alternança *mentre que/mentre* és equiparable a la distinció entre *sinó* i *si no* que hem esmentat a l'inici de l'apartat § 5.1.

l'oració de (60a), que presenta l'estructura semàntica i informativa típica d'una concessiva, amb la de (60b) on l'estructura semàntica s'ha invertit.

- (60) a) Encara que no he parlat amb ell, conec la seva resposta.
 [TESI/TEMA] [ANTÍTESI/REMA]
 b) Conec la seva resposta, encara que no he parlat amb ell.
 [ANTÍTESI/TEMA] [TESI/REMA]

Podem dir que la postposició d'una concessiva crea una mena de contradicció: un element que semànticament s'interpreta com a origen (tesi), informativament, en canvi, correspon al rema. Aquesta contradicció fa que es reinterpreti l'esquema concessiu habitual *tesi nexa antítesi* (60a), on l'element destacat és el primer, com a *antítesi nexa tesi* (60b), passant així a coincidir amb l'estructura informativa de les adversatives, on l'element destacat és el segon.

En síntesi, hi ha oracions que, pel seu significat i per la seva estructura funcional i sintàctica, constitueixen una mena de neutralització entre la concessió i l'adversativitat, i és per això que *encara que*, i també altres nexes concessius com *per bé que*, *si bé*, etc., poden aparèixer en construccions, que des del punt de vista informatiu, si més no, són adversatives.

6. CONCLUSIONS: CAP A UNA FORMULACIÓ TEÒRICA DELS MECANISMES D'EVOLUCIÓ DELS NEXES CONJUNTIVS

Sintetitzant i generalitzant la informació que hem adduït fins ara, podem dir que l'evolució dels nexes pot tenir tres orígens:

- a) evolució fonètica;
- b) canvi de categoria;
- c) canvi de significat.

Aquestes tres fonts del canvi no són mútuament excloents: el canvi de categoria va sempre associat a un canvi més o menys marcat de significat i

tots dos canvis poden anar units a transformacions fonètiques. De fet, el procés de gramaticalització pot entendre's com una suma de la reanàlisi (canvi de categoria) i el canvi de significat, a la qual poden afegir-se variacions en la forma fonètica.

L'evolució fonètica no presenta especials particularitats, des del punt de vista que nosaltres hem adoptat. Només cal tenir en compte que sovint va acompanyada d'una reestructuració del sistema de nexes en qüestió (normalment una simplificació del sistema).

Quant al canvi de categoria o reanàlisi d'una categoria no conjuntiva, remarcarem de nou el fet que aquest es verifica a partir d'un estadi intermedi entre la categoria d'origen (adverbi, sintagma preposicional, etc.) i la conjunció. En aquesta fase, l'element en qüestió és un matisador, és a dir, un connector secundari que apareix o bé en estructures asindètiques o bé acompanyant autèntiques conjuncions per tal de precisar la relació semàntica que hi ha entre els membres units. La que podem denominar *protoconjunció* té caràcter parentètic i presenta mobilitat dins de la clàusula on es troba.

Per últim, ens centrarem en el procés de canvi de significat, que constitueix l'aspecte més interessant. Per a entendre plenament les implicacions d'aquest fenomen, convé partir d'alguns conceptes encunyats per investigadors lligats a la lingüística cognitiva.²⁶ En primer lloc, cal tenir en compte que la categorització és una habilitat cognitiva consistent a descobrir la similitud en la diversitat (*cf.* TAYLOR 1989). Quan categoritzem, formem conjunts d'elements que comparteixen algunes característiques. Dins de cada conjunt i de cada subconjunt és possible establir un *prototipus*, això és, un element o, més aviat, un grup de trets, que són els que

26. La lingüística cognitiva és un model de caràcter semàntico-pragmàtic que s'ha desenvolupat principalment als Estats Units des dels anys vuitanta. Té el seu centre investigador a la Universitat de Berkeley, on es concentren molts dels que van ser representants de la semàntica generativa (G. Lakoff, McCawley, etc.). És un model mentalista, que entén el llenguatge com una facultat lligada directament a altres habilitats cognitives, i que relaciona directament el llenguatge amb el coneixement i les capacitats extralingüístiques. A més de connectar amb aspectes psicològics, repren també conceptes tradicionalment lligats a la retòrica i a la teoria de la literatura, com són la metàfora o la metonímia, segons veurem tot seguit.

defineixen típicament el conjunt.²⁷ Així, cada (sub)conjunt conté elements més o menys pròxims al prototipus i altres de més o menys perifèrics que, com a tals, poden aproximar-se en major o menor mesura cap a una altra categoria afí.²⁸

Fixem-nos en alguns exemples per entendre què és un prototipus. Intuïtivament és clar que dins del conjunt format pels *mobles* és més prototípic el substantiu *taula* que no els substantius *prestatgeria* i molt menys *televisió* o *telèfon*, encara que tots s'hi poden considerar. De manera semblant, qualsevol persona considera que és més definitori del grup dels mamífers un *gos* que no una *balena*, tot i que tots dos animals ho són. En un altre ordre de coses, hom associa típicament la capacitat de volar amb un *ocell*, més que no pas amb un *avió*, encara que aquella també és una de les seves característiques més definitòries.

Traslladant aquestes consideracions generals al terreny dels nexes, resulta que hi ha conjuncions més prototípiques que unes altres per a vehicular un cert significat. Per exemple, en català actual *però* és el prototipus de l'oposició, mentre que en català medieval ho era *mas*, i, en canvi, *però* era un element més perifèric. Igualment *sinó* és el prototipus de la substitució, i, per contra, en la llengua antiga el prototipus era *ans*; *sinó* era antigament més a prop del concepte prototípic de la restricció que no pas del de la substitució. Així, podem suposar que l'evolució dels nexes anirà lligada a l'acostament d'un marcant cap a un determinat prototipus conjuntiu.

Però la teoria cognitiva encara ens proporciona uns altres conceptes d'utilitat, que ens ajuden a entendre millor com s'activa el canvi semàntic.

27. Segons diu Taylor (1989, 59), podem entendre el concepte de prototipus en dos sentits diferents: un de més concret (element més característic del conjunt) i un de més abstracte (representació esquemàtica del nucli conceptual d'una categoria, és a dir, conjunt de trets que defineixen la categoria, sense que necessàriament s'hagi d'identificar plenament amb cap dels seus elements).

28. Els termes categoria i categorització que s'usen en la lingüística cognitiva tenen un significat més ampli que el corresponent de categoria gramatical. Hom pot parlar d'una categoria morfològica, com el diminutiu o el temps passat, o d'una categoria semàntica, com el paradigma dels *mobles*.

Un element pot sofrir un procés d'extensió del seu significat. Així, a partir dels seus trets, i al costat del significat bàsic que té, pot desenvolupar un significat secundari, associat amb aquell. Resulta, doncs, que el significat secundari és un significat implicat pel significat bàsic, que s'activa només en circumstàncies contextuals determinades. Aquest significat secundari, pel fet d'associar-se típicament i de manera repetida a una certa estructura, pot arribar a convencionalitzar-se (*convencionalització de la implicatura*). S'arriba així a un signe polisèmic: la selecció d'un dels significats del signe dependrà sempre de les característiques del context.

El procés d'extensió del significat és palès en el cas d'alguns nexes que hem analitzat. Per posar dos exemples il·lustratius, fixeuvos com explicariem, des d'aquesta perspectiva, l'evolució de *MAGIS* i *PER HOC*.

a) L'adverbi *MAGIS* del llatí vulgar va ampliar el seu significat comparatiu cap a un significat adversatiu, basant-se en la relació semàntico-pragmàtica que presenten tots dos conceptes, la desigualtat. En associar-se el significat adversatiu amb un context determinat (l'estructura «non B, *MAGIS* A»), es va convencionalitzar el nou significat.

b) El sintagma *PER HOC* va estendre el significat causal cap a un sentit opositiu, basant-se en el tret d'implicació que és comú a la causa i a l'oposició. La fixació del nou significat es va produir a partir d'estructures del tipus «A, no *PER HOC* B», on el tret semàntic de contrast és implicat.

La convencionalització del significat implicat pot resoldre's de dues maneres diferents, que poden succeir-se en el temps:

a) amb el manteniment dels dos significats (polisèmia), un dels quals serà seleccionat segons el context (és el cas de *si* o *encara que* usats en oracions adversatives, a més de ser utilitzats en condicionals i concessives respectivament), o

b) amb la substitució del significat antic pel nou (cas de *mas*, d'*ans* o de *però*, que van perdre els respectius significats comparatiu, temporal i causal originaris).

Cal notar, però, que la substitució sol anar lligada a una especialització dels nexes, que sovint va associada a un canvi per evolució fonètica. D'aquesta manera expliquem, per exemple, les alternances *mas/més*, *ans/abans*, *però/per això*: en especialitzar-se el primer marcant com a conjunció,

van haver de fixar-se altres signes per a desenvolupar les funcions que feia l'element d'origen.²⁹

L'extensió del significat, que, com hem vist, sempre es basa en l'associació de significats relacionats, es pot produir per dos processos bàsics: la metonímia i la metàfora (cf. TAYLOR 1989, cap. 7). La metonímia, en el sentit definit per Taylor, dóna compte de la possibilitat d'establir connexions entre entitats coocorrents en una estructura conceptual donada. Així, el significat *simultaneïtat* és comú tant a l'estructura conceptual adversativa de tipus opositiu com a l'estructura temporal de *simultaneïtat*, cosa que explica com podem passar del significat temporal de *mentre que* a l'adversatiu. La convencionalització del significat opositiu de *mentre que* es durà a terme a partir de l'associació reiterada d'aquest nexa amb construccions sintàcticament, semànticament i pragmàticament lligades a l'oposició. Es tracta, doncs, del que Cruse (1984) (*apud* TAYLOR 1989) ha definit com «significat modulad contextualment»: si en el context, els membres connectats contrasten, la interpretació pragmàtico-textual serà adversativa; altrament, serà temporal.

El mateix s'esdevé amb *si*, que comparteix el tret *implicació* tant amb les adversatives opositives com amb les substitutives i amb les concessives (recordeu l'ús concessiu de *si bé*), atès que l'adversativitat i la concessió són manifestacions d'una relació implicativa negada.

Aquesta idea ens pot dur a una generalització encara més àmplia. Cal que tinguem en compte que les tradicionalment denominades adverbials no circumstancials causatives i les adversatives constitueixen un grup semànticament homogeni, en el sentit que són concrecions diferents d'una relació implicativa bàsica. Així, podem definir aquestes oracions de la manera següent (on el primer element és el precedit per la conjunció, és a dir, el destacat):

- a) Causal: causa real → efecte real
- b) Consecutiva: efecte real → causa real
- c) Condicional: causa hipotètica → efecte hipotètic

29. Els casos de *sinó/si no* i *mentre/mentre que* serien en certa mesura particulars. En el primer, l'especialització només és palesa en el nivell gràfic. En el segon, estaríem davant d'un cas de polisèmia que tendeix cap a la monosèmia, és a dir, cap a la substitució.

- d) Final: efecte hipotètic → causa hipotètica
- e) Concessiva: causa no eficient (tesi) → efecte inefectiu (antítesi)
- f) Adversativa: antítesi → tesi

Els sis tipus d'oracions compostes, com es veu per les definicions, es poden associar per parelles: la primera parella (causal-consecutiva) remet a una relació implicativa real, és a dir, basada en el contingut proposicional de les clàusules connectades; la segona parella (condicional-final) remet a una implicació hipotètica, és a dir, una implicació basada en el domini epistèmic; la tercera parella (concessiva-adversativa) remet a una implicació verificada en el nivell del contingut i en el domini epistèmic, però negada en el nivell pragmàtic.

Tenint en compte aquesta distribució, no és difícil relacionar l'evolució dels nexes que hem presentat nosaltres, amb la que proposa Sweetser (1990, cap. 4 i cap. 5) o amb el tractament que aquesta mateixa autora fa de la modalitat (1990, cap. 3). Sweetser parla de tres dominis (angl. *domains*): el domini del contingut, el domini epistèmic i el domini conversacional o dels actes de parla (=pragmàtic). A més, indica que els canvis en la interpretació d'un determinat element es produeixen, en general, des del nivell més concret (el del contingut) cap al nivell més abstracte (el conversacional o pragmàtic).

Aquesta mateixa hipòtesi és aplicable als nostres nexes. Noteu que des del domini del contingut, definitori de les oracions causals (PER HOC) hem passat al domini pragmàtic de les adversatives (*però*); des del domini epistèmic de la condició (*si*) ens hem traslladat al domini pragmàtic de les adversatives (*sinó*, *si*) i de les concessives (*si bé*). I, encara més, dins de l'àmbit de les adversatives, els canvis es produeixen des dels significats més concrets (restricció i substitució), cap al més abstracte (oposició).

Pel que fa a l'evolució dels nexes que hem associat amb la comparació, és més fàcilment analitzable en termes de *metaforització*. Es parla de *metàfora* quan es conceptualitza un domini cognitiu en termes de components més aviat associats amb altres dominis cognitius (cf. TAYLOR 1989, 133).³⁰ Així, com hem dit en la primera part de l'article, hi hauria una

30. TAYLOR (1989, 136 i ss.) exemplifica l'extensió del significat per metaforització amb l'adjectiu *alt*. Diu que l'esquema *dalt-baix*, que és a la base del significat d'*alt*, s'estén a altres àrees de l'experiència, com ara

relació bàsica, la desigualtat, que es manifestaria típicament amb la comparació de desigualtat (MAGIS). Per metaforització, es traslladaria aquesta relació (*menor-major*) al domini del contrast (*tesi-antítesi*), de manera que, en certs contextos, el significat secundari s'imposaria i acabaria per convencionalitzar-se. Durant un període (llatí vulgar), MAGIS marcaria els dos significats, posteriorment el segon s'imposaria al primer, i aquest passaria a associar-se amb un altre signe (*més*, en català, *plus* en francès, *più* en italià, etc.).

Semblantment, la metaforització de la desigualtat, des del camp de les relacions temporals-espacials cap al de les contrastives, explicaria l'evolució d'*ans*. La substitució significativa també en aquest cas va acompanyada d'una especialització de marcats (*ans/abans*).

Noteu que el procés de metaforització, igual com l'associat amb la metonímia, té caràcter direccional: va des dels nivells més concrets cap als més abstractes. Podem considerar que la desigualtat comparativa remet al domini del contingut, la temporal-espacial, al domini epistèmic i, l'adversativa, per últim, al domini pragmàtic. Així doncs, comprovem de nou la validesa de la hipòtesi de Sweetser, i, en general, la productivitat que té l'enfocament de la lingüística cognitiva aplicat a l'estudi de la diacronia dels nexes conjuntius.

Per finalitzar, voldríem constatar que el nostre treball només apunta, tímidament i d'una manera certament imperfecta, una línia d'investigació que hauria de ser continuada i que, en la nostra opinió, pot donar llum sobre una parcel·la de la diacronia encara poc estudiada.

MARIA JOSEP CUENCA
Universitat de València

a) la quantitat, on es fa la correspondència «més és dalt, menys és baix» i d'aquí el significat d'*una xifra alta, una temperatura alta, un preu alt*,

b) l'avaluació, on «bo és dalt, dolent és baix» —i d'aquí el significat d'*una qualitat alta, una alta opinió*—, o

c) al control, on «poder és dalt, carència de poder és baix» i d'aquí el significat d'*alta societat, classe alta, alt càrrec*.

D'altra banda, cal notar que, com indica el mateix Taylor, la metàfora es pot entendre com un tipus particular de metonímia. És per això que en alguns casos l'extensió de significat per metàfora i per metonímia pot ser molt semblant, si no coincident.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER-MOLL 1931 i ss. A.M. ALCOVER i F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear* (Barcelona 1931 i ss.) [DCVB].
- BADIA I MARGARIT 1951 A.M. BADIA I MARGARIT (1951), *Els orígens de la frase catalana*, dins *La llengua catalana abir i avui* (Barcelona, Curial, 1982) (2a. ed.).
- BADIA I MARGARIT 1962 A.M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica catalana*, 2 vols. (Madrid, Gredos, 1962).
- BACIU 1978 I. BACIU, *La négation restrictive*, «Le Français Modern», 46 (1978), ps. 135-142.
- BOSQUE 1980 I. BOSQUE, *Sobre la negación* (Madrid, Cátedra, 1980).
- COROMINES 1980 i ss. J. COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (Barcelona 1980 i ss.) [DECLC].
- COSERIU 1968 E. COSERIU (1968), *Coordinación latina y coordinación románica*, dins *Estudios de lingüística románica* (Madrid, Gredos, 1977), ps. 203-230.
- CUENCA 1990 a M. J. CUENCA, *La connexió textual: l'adversativitat en el nivell textual*, «Caplletra» 7, (1990), ps. 93-116.
- CUENCA 1990 b M. J. CUENCA, *Els matisadors: connectors oracionals i textuais*, «Caplletra», 8 (1990), ps. 149-167.
- CUENCA 1991, M. J. CUENCA, *Les oracions adversatives*, «Biblioteca Sanchis Guarner», 22 (Barcelona, Institut de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991).
- DIJK 1977 T. A. van DIJK, *Connectives in Text Grammar and Text Logic*, dins van Dijk & J. S. Peröfi (eds.), *Grammars and Descriptions (Studies in Text Theory and Text Analysis)* (Berlín/Nova York, W. de Gruyter, 1977), ps. 11-63.
- DUCROT, VOGT 1979 O. DUCROT & C. VOGT, *De magis à mais: une hypothèse sémantique*, «Revue de Linguistique Romane», 43 (1979), ps. 327-341.
- FABRA 1912 P. FABRA (1912), *Gramàtica de la lengua catalana* (Barcelona, Aqua, 1982).
- FABRA 1918 P. FABRA (1918), *Gramàtica catalana* (Barcelona, Aqua, 1981).
- FABRA (1926) P. FABRA (1926), *La coordinació i la subordinació en els documents de la cancelleria catalana durant el segle XIV*, dins *IEC Memòries Secció Filològica*, 1, 1 (reproduït a FABRA, *Sintaxi*, Barcelona, Aqua, 1982).
- FERRERES 1989 F. FERRERES, *Significantes, diferencias sistemáticas y sistemas diferentes: «mais» y «sinon» en francés*, *Actas del Primer Coloquio Inter-*

- nacional de Traductología*, 2-4 de maig de 1989. Universitat de València, «Quaderns de Filologia», 21 (1989), ps. 97-100.
- KLESPER (1930) O. KLESPER, *Beiträge zur Syntax der altkatalanischen Konjunktionen*, «Butlletí de Dialectologia Catalana», XVIII (1930), ps. 321-421.
- LANG 1984 E. LANG, *The Semantics of Coordination* (Amsterdam, John Benjamins, 1984) (Versió traduïda i revisada de *Semantik der koordinativen Verknüpfung*, Berlín, Akademie Verlag, 1977).
- LETOUBLON 1983 F. LETOUBLON, «*Pourtant, cependant, quoique, bien que*: derivation des expressions de l'opposition et de la concession», *Cahiers de Linguistique Française*, 5 (1983), ps. 85-110.
- MARINER 1982 S. MARINER, *Paradigma de les conjuncions adversatives en català medieval*, «Estudis de Llengua i Literatura», Miscel·lània P. Bohigas, II (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982), ps. 51-65.
- MARINER 1985 S. MARINER, *Sistema de oposiciones de las adversativas castellanas*, dins *Philologica Hispaniense in honorem M. Alvar*, II (Madrid, Gredos, 1985), ps. 445-452.
- MELANDER 1916 J. MELANDER, *Étude sur MAGIS et les expressions adversatives dans les langues romanes* (Uppsala, Almqvist & Wiksell, 1916).
- MIQUEL I PLANAS 1985 M. MIQUEL I PLANAS, *De les conjuncions*, «Escola Catalana», 216 (1985), ps. 3-6.
- MOESCHLER 1982 J. MOESCHLER, *Dire et contredire* (Bern, Peter Lang, 1982).
- MOLL 1962 F. de B. MOLL (1962), *Gramàtica històrica catalana* (València, Publicacions de la Universitat de València, 1991).
- MÜLLER 1984 C. MÜLLER, *L'associaton négative*, «Langue Française», 62 (1984), ps. 59-94.
- MUÑOZ GARRIGÓS 1981 J. MUÑOZ GARRIGÓS, *Sobre el origen de los nexos adversativos en español*, «Cahiers de Linguistique Hispanique Médiévale», 6 (1981), ps. 41-56.
- NICHALSON 1930 G. G. NICHALSON, *Adverbes Romains issus de conjonctions*, «Revue de Linguistique Romanes», 6 (1930), ps. 152-189.
- PAR 1923 A. PAR, *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)* (Halle, Max Niemeyer, 1923).
- SWEETSER, 1990 E. SWEETSER, 1990, *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure* (Cambridge, Cambridge University Press, 1990).

TAYLOR 1989

J. TAYLOR, *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory* (Nova York, Oxford University Press. Clarendon Press, 1989).

FONTS DEL CORPUS

Els exemples de la llengua antiga han estat extrets de gramàtiques (Fabra 1912; Fabra 1918; Moll 1962), treballs sobre els nexes (Badia 1951; Fabra 1926; Klesper 1930) i diccionaris (*DCBV* i *DECLC*), així com de les obres següents: Francesc EIXIMENIS, *Lo crestià* (Barcelona, MOLC, 1983) [EIX] i Ramon LLULL, *Llibre de meravelles* (Barcelona, MOLC, 1980). [LLU].